

Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich — rozważania na tle VII Kongresu Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*

Barbara Gradziuk, Piotr Gradziuk

*Instytut Nauk Rolniczych w Zamościu, Akademia Rolnicza w Lublinie
ul. Szczepieszka 102, 22-400 Zamość*

Słowa kluczowe: rozwój zrównoważony, obszary wiejskie, rolnictwo, polityka rolna, organizacje i instytucje, przemysł spożywczy, gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolne, turystyka wiejska i agroturystyka

U progu XXI wieku kluczowym problemem społeczności międzynarodowej pozostaje zapewnienie długotrwałego rozwoju — sustainable development. Podstawową przesłanką tej idei jest jednocześnie trwałość ekologiczna, rozwój ekonomiczny, a także sprawiedliwość społeczną między i w obrębie każdego pokolenia. Ważne są wymogi strategiczne dla świata, a mianowicie: zahamowanie przyrostu naturalnego i poprawa wykorzystania już istniejących zasobów ludzkich, trwałe zaspokojenie potrzeb żywnościowych, zahamowanie niszczenia różnorodności gatunkowej i naturalnych ekosystemów, ograniczenie zużycia energii, rozwój technologii produkcji przyjaznych środowisku naturalnemu oraz chroniących jego zasoby, a także ograniczenie rozwoju wielkich aglomeracji miejskich na korzyść miejscowości „wtopionych” w środowisko naturalne [15].

Koncepcja zrównoważonego rozwoju, zwanego też ekorozwojem lub trwałym rozwojem, jest jedną z wielu współczesnych teorii rozwoju świata. Na obecnym etapie wiedzy, zaawansowania cywilizacyjnego, stanu środowiska i rosnącej świadomości zagrożeń pojawienie się takiej koncepcji jest odpowiedzią na rosnące wyzwania

---

* VII Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, poświęcony problematyce zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, odbył się w dniach 21–23 września 2000 roku w Zamościu i Lwowie. Z okazji Kongresu wydano II tom Roczników Naukowych Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, obejmujący 6 zeszytów, w których zamieszczono 242 artykuły.

globalne. Już dziś można powiedzieć, że ujawniając je, teoria ekorozwoju przyczyniła się do zmian w postrzeganiu dotychczasowych dróg rozwoju ludzkości, zwłaszcza w XX wieku. Wiele faktów wskazuje, iż będzie to teoria silnie wpływająca na politykę i gospodarkę światową w dłuższej perspektywie czasowej [13].

Wykorzystanie zasobów środowiska i bezkonfliktowe w nim gospodarowanie stają się podstawą różnych analiz ekonomicznych i wyłaniania się nowej dyscypliny pod nazwą ekonomia środowiska. Z kolei ekonomia w coraz szerszym zakresie uwzględnia środowisko przyrodnicze w modelach funkcjonowania rynku i interwencji państwowego. Zrównoważony rozwój staje się samoistnym przedmiotem polityki państwa, a polityka ekonomiczna i polityki branżowe uwzględniają coraz częściej i szerzej aspekty środowiskowe w przedmiocie i metodzie swoich badań. Wzajemne relacje działalności gospodarczej ze środowiskiem stwarzają też naturalny obszar powiązań i wzajemnych uwarunkowań między polityką ekologiczną a polityką gospodarczą. Dostrzegana jest także potrzeba zwrócenia większej uwagi na powiązania między polityką ekologiczną a polityką rolną i polityką rozwoju wsi. Podejście takie jest widoczne w zmieniającym się modelu wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej. Zarówno reforma MacSharego, jak też Agenda 2000 stawiały sobie za cel wmontowanie problemów środowiska naturalnego do aktualnej i przyszłościowej polityki rolnej. Kojarzenie wzrostu ekonomicznego z rozwojem społecznym, przy zachowaniu walorów środowiska przyrodniczego, znajduje też nową podbudowę teoretyczną, rozwijaną w koncepcjach neoliberalnych, postkeynesowskich, a także w ramach nowej ekonomii instytucjonalnej [1].

Ostatnie dziesięciolecie ujawniły także narastającą sprzeczność między ekonomią i ekologią w funkcjonowaniu gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych. Konwencjonalne metody rozwoju produkcji rolnej obok efektów pozytywnych (wzrost wydajności roślin i zwierząt, poprawa efektywności gospodarowania, w tym wydajności pracy) pociągały za sobą wiele zjawisk niekorzystnych (nadprodukcja, pogorszenie stanu środowiska naturalnego i jakości produktów). Stąd coraz bardziej aktualne są poszukiwania takich metod rozwoju rolnictwa, które pozwalają łączyć ze sobą cele ekonomiczne z celami ekologicznymi. W tym kierunku zmierza koncepcja zrównoważonego rozwoju rolnictwa, w tym gospodarstw i przedsiębiorstw rolnych. Pojęcie „rolnictwo zrównoważone” może zawierać różne treści, zależnie od profesji autora je głoszącego. Dla polityka może oznaczać bezkonfliktowy rozwój części społeczeństwa zajmującej się produkcją rolniczą; dla ekonomisty takie funkcjonowanie ludności wiejskiej, które nie sprawia kłopotów administracyjno-społecznych i zapewnia dostatek produktów roślinnych i zwierzęcych dla pozostałej części społeczeństwa; dla przyrodnika to taka organizacja produkcji, która nie powoduje zmian naturalnego środowiska lub wywołuje zmiany niewielkie i ukierunkowane na eliminację degradacji środowiska już spowodowanej, powstałej w wyniku różnego rodzaju awarii i klęsk oraz powodowanej czynnikami środowiska (np. erozja). Dla rolnika rolnictwo zrównoważone oznacza systematyczny rozwój gospodarstwa i zwiększenie poziomu pro-

dukcji, umożliwiające wzrost dobrobytu, unowocześnienie wyposażenia technicznego, zwiększenie wydajności i bezpieczeństwa pracy, bezpieczeństwa socjalnego itp. [23].

Na kształtowanie się rozwoju wsi i rolnictwa znaczny wpływ mają współczesne procesy integracji i globalizacji gospodarki światowej. Z doświadczeń światowych wynikają różnorodne wnioski i konkluzje dla Polski. Najważniejszym z nich jest stała potrzeba zmniejszania liczby ludności zatrudnionej w rolnictwie i liczby gospodarstw. Istota ewolucji na tej drodze, od krajów najbiedniejszych do krajów bogatych, oznacza ciągłą redukcję zatrudnienia i jednostek gospodarczych w rolnictwie i osiąganie nowych relacji potencjału produkcyjnego oraz rezultatów produkcyjnych i finansowych. Najczęściej jest to proces zależny od tempa rozwoju pozostałych działów gospodarki narodowej, a ze względu na charakter rolnictwa ma tendencję do opóźnień zmian ilościowych i strukturalnych, a często stanowi także bolesny problem społeczny [27].

Kluczowym problemem obszarów wiejskich jest głęboki brak równowagi między potencjałem produkcyjnym mierzonym zasobami czynników produkcji a możliwościami jego wykorzystania. Chodzi przede wszystkim o takie czynniki, jak: praca ludzka i ziemia [33].

W Polsce stan ten nasilił się w kończącej się dekadzie transformacji systemowej. Ocenę tej dekady można przeprowadzić, posługując się obiektywnymi wskaźnikami albo bazując na subiektywnych odczuciach ludzi. Od strony postępów reform systemowych i osiągniętych wskaźników makroekonomicznych przypadek Polski jest przykładem sukcesu. Nieco inaczej oceniane są rezultaty reform z punktu widzenia wielu grup społecznych. Do tych grup, które czują się przegranymi uczestnikami polskich reform, należą rolnicy. Wielkie oczekiwania, jakie na początku dekady wiązali z nowym systemem, zderzyły się później z bardzo niekorzystnymi warunkami dochodowo-cenowymi dla rolnictwa. Dochody większości rolników spadły na początku lat dziewięćdziesiątych znacznie silniej niż przeciętnie w kraju. Wydatnie skurczyły się możliwości inwestowania i modernizacji gospodarstw. Realizacja umowy stowarzyszeniowej Polski ze wspólnotami europejskimi obnażyła niską konkurencyjność naszych producentów i ich słabe przygotowanie do funkcjonowania w otwartej gospodarce. Bardzo ważnym źródłem słabości polskiego rolnictwa okazał się niedorozwój struktur instytucjonalnych. W złożonej, skomplikowanej strukturze instytucjonalnej kapitalizmu rozproszeni, niezorganizowani i mało efektywni rolnicy okazali się słabymi partnerami. Kurczył się udział rolnictwa w PKB: z 8,5% w 1990 r. do 4,2% w 1999 r. Rolnicy wzięli jednak na siebie różne ciężary transformacji; w tym zwłaszcza musieli przyjąć i utrzymać liczne rzesze ludności dwuzawodowej, która traciła miejsca pracy w reformującym się przemyśle. Rolnictwo i wieś odegrali rolę „amortyzatora szoku transformacyjnego”.

Szybki postęp w modernizacji niektórych sektorów gospodarki kontrastuje z bardzo niewielkim postępem w tym zakresie na wsi. Po raz kolejny polska wieś stała się

„poczekalnią rozwoju gospodarczego”. Wieś „przechowuje” ponad 2 mln bezrobotnych (tych zarejestrowanych i tych należących do bezrobocia utajonego). Nadzieje na przyspieszenie modernizacji polskiej wsi wiązać można z integracją naszego kraju z Unią Europejską.

Lata dziewięćdziesiąte obnażyły też nieefektywność i nieskuteczność instrumentów polityki rolnej. Potrzebna jest zarówno nowa filozofia rolnictwa, jak i większe środki na jej realizację. Środki te mogą się znaleźć dopiero po włączeniu polskiego rolnictwa w ramy wspólnej polityki rolnej (CAP) Unii Europejskiej. Na etapie przedakcesyjnym musimy natomiast zbudować podstawy instytucjonalne dla wdrożenia tej polityki.

Rozczarowanie polskich rolników rynkiem wzmogło ich oczekiwania pod adresem państwa. Rolnicy chcą, aby państwo odegrało znacznie aktywniejszą rolę w odniesieniu do rolnictwa i rozwoju wsi. Te wyraźnie proetatystyczne postawy rolników są jednym z paradoksów polskiej transformacji.

Doświadczenia polskiego rolnictwa uzasadniają konieczność stworzenia odpowiedniej symbiozy rynku i państwa. Sam mechanizm rynkowy nie rozwiąże większości problemów naszego rolnictwa i wsi. Czy warto więc było rozpoczynać tak gruntowną reformę prorynkową, jaka zaszła w Polsce? Większość rolników zadaje sobie to pytanie. Większość ekonomistów z przekonaniem odpowiada, że tak. Bez tych reform obecna sytuacja i całego kraju, i rolnictwa byłaby jeszcze gorsza, niż jest obecnie. Wyzwania, jakie stoją przed rolnictwem, należą do najtrudniejszych, ale to powinno mobilizować rolników, władze państwowe i specjalistów, w tym zwłaszcza ekonomistów rolnictwa [30].

Polityka rolna

Wśród naukowców, polityków i dużej części społeczeństwa istnieje powszechna zgoda co do tego, że społeczno-ekonomiczne problemy, które nawarstwiły się wokół wsi i rolnictwa, należą do najbardziej skomplikowanych, szczególnie trudnych do rozwiązania i wymagających wysokich nakładów finansowych. Trudności i kontrowersje pojawiają się jednakże już na etapie diagnozy, co jest źródłem i przejawem tych kwestii. Jeszcze więcej niejasności, nieporozumień i konfliktów występuje przy formułowaniu polityki państwa wobec obszarów wiejskich, realizacji tej polityki, redystrybucji środków finansowych, budowie struktur instytucjonalnych związanych z rozwojem wsi i rolnictwa oraz zakresem i sposobami współdziałania różnych grup społecznych i podmiotów zaangażowanych w ten rozwój.

Za istotne źródło wskazówek odnośnie przemian, jakim powinno podlegać polskie rolnictwo i obszary wiejskie, należy uznać procesy zachodzące w rolnictwie światowym [27] oraz tendencje we wspólnej polityce rolnej Unii Europejskiej [6].

Jednakże, niezależnie od tempa, w jakim ewoluować będzie wspólna polityka rolno Unii, polska wieś powinna w możliwie jak najszybszym tempie realizować koncepcję rozwoju zrównoważonego. Szczególną uwagę należy zwrócić na następujące obszary:

- poszukiwanie racjonalnego poziomu nakładów na produkcję, który można pogodzić z zachowaniem nieskażonego środowiska przyrodniczego;
- racjonalizację struktur rolnych, wielkości gospodarstw i skali produkcji, które mogą pozytywnie oddziaływać na krajobraz wiejski i otoczenie przyrodnicze;
- podtrzymanie i pobudzanie rozwoju rolnictwa w obszarach upośledzonych i na gruntach marginalnych po to, by utrzymać ludność wiejską w przestrzeni pozamijskiej.

Oprócz tradycyjnie podstawowej funkcji produkcyjno-żywicielskiej należy dostrzegać i w coraz większym stopniu eksponować takie funkcje, jak:

- biologiczna, polegająca na kształtowaniu równowagi w wykorzystaniu środowiska oraz zachowaniu dla przyszłych pokoleń jego dywersyfikacji i biologicznych walorów;
- przyrodnicza, związana głównie z ochroną obiektów przyrodniczych oraz kształtowaniem krajobrazu;
- rekreacyjno-turystyczna, wyrażająca się w wykorzystaniu naturalnych walorów przyrodniczych, a także dziedzictwa historycznego i kulturowego, do rozwoju usług turystycznych oraz rekreacyjnych, głównie z myślą o mieszkańcach miast w kraju i za granicą;
- socjalno-rezydencjalna, sprowadzająca się do postrzegania obszarów wiejskich jako miejsca życia nie tylko dla pracujących w rolnictwie, lecz w coraz większym stopniu osób osiągających dochody z innych źródeł, włączając pracujących w miastach;
- kulturowa, służąca zachowaniu wartościowych elementów tradycji i zwyczajów ludowych.

Wszystkie te funkcje cechuje powiązanie i komplementarność, aczkolwiek przypisanie im określonego znaczenia i stopnia ważności może zależeć od szeroko pojętej specyfiki poszczególnych regionów kraju. Niemniej jednak, w każdym regionie dążenie do umiejętnego wykorzystania tych funkcji powinno stać się podstawą aktywnej polityki ekonomicznej, prowadzącej do kompleksowego, zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich [6].

Kompleksowy, zrównoważony rozwój wszystkich funkcji wsi i rolnictwa może następować jedynie w powiązaniu z szeroko zakrojonymi działaniami edukacyjnymi, zorientowanymi na tworzenie na wsi miejsc pracy związanych z realizacją owych funkcji. W tym celu niezbędny jest specjalny program edukacji dla wsi i rolnictwa, służący restrukturyzacji opartej na precyzyjnym ustaleniu i uwzględnieniu uwarunkowań regionalnych [19].

Organizacje i instytucje

Procesy transformacji i dostosowania rolnictwa oraz jego otoczenia do wymogów rynku przebiegają wolno i napotykać wiele różnorodnych barier. W tych warunkach realizacja zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich uwarunkowana będzie utworzeniem silnej sieci struktur różnego typu instytucji i organizacji [30]. Do ich podstawowych zadań należy zaliczyć:

- działania zmierzające do poprawy dochodowości i opłacalności produkcji rolniczej;
- wdrażanie postępu technologicznego w rolnictwie i w jego otoczeniu;
- obronę interesów mieszkańców wsi, wspieranie przemian strukturalnych w rolnictwie;
- wspieranie żywienia pozarolniczej działalności gospodarczej, a co za tym idzie zwiększenie zatrudnienia i dochodów ludności wiejskiej;
- pobudzanie lokalnej inicjatywy i przedsiębiorczości oraz poprawę wykorzystania siły roboczej i unowocześnienie jej kwalifikacji;
- organizację systemu gwarancyjnego na potrzeby własne stowarzyszonych jednostek gospodarczych oraz świadczenie tego typu usług na zewnątrz;
- kapitałowe uczestnictwo w przedsięwzięciach gospodarczych, współdziałanie z organizacjami społeczno-gospodarczymi, politycznymi, samorządowymi, zakładami pracy i władzami lokalnymi;
- gwarantowanie bądź poręczanie kredytów zaciąganych w bankach przez małe i średnie przedsiębiorstwa;
- wspieranie działań szkoleniowych i doradczych;
- tworzenie lokalnych instytucji ubezpieczeniowych, które przejęłyby część środków finansowych odpływających z terenów wiejskich i, przy współpracy z innymi instytucjami finansowymi, zatrzymały je na wsi;
- współpraca z innymi instytucjami finansowymi działającymi na rzecz rozwoju lokalnego.

Z obserwacji wynika, że organizacje i instytucje rolnicze nie w pełni spełniają swoje zadania, do których zostały powołane. Wynika to z jednej strony z ich ograniczonych możliwości finansowych, a z drugiej ze zbyt słabego ich zaangażowania w proces transformacji społeczno-ekonomicznej wsi. Najczęstszą formą działań prowadzoną przez te instytucje były szkolenia, działalność informacyjna i doradztwo; najrzadziej zaś działalność finansowa, mimo że cieszyła się szczególnie dużym zainteresowaniem wśród przedsiębiorców. Wynika to ze słabo rozwiniętej sieci instytucji finansowych i powiązań pomiędzy tego typu instytucjami na szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym. Jednym z podstawowych powodów opisanego powyżej stanu rzeczy jest brak państwowych i regionalnych programów wspierania tego rodzaju przedsięwzięć. Instytucje lokalne i regionalne nieustannie borykają się z koniecznością zapewnienia sobie środków na egzystencję i działalność. Często prowadzą inten-

sywną działalność komercyjną, która absorbuje czas, zasoby ludzkie i materialne, a ponadto oddala je od realizacji zakładanych celów; nierzadko zaprzestają działalności. W sytuacji rozproszenia organizacyjnego i obszarowego rolnictwa, dla zwiększenia skuteczności inicjatywy lokalnej, niezbędne są grupowe, w tym przede wszystkim spółdzielcze, formy działania [34].

Gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolnicze

Przez zrównoważony rozwój gospodarstwa rolnego rozumiemy taki system gospodarowania, w którym łączy się pryncypia ekonomiczne, socjalne i etyczne z bezpieczeństwem ekologicznym. Wiele problemów jednak budzi zdefiniowanie celów i wskaźników, jakie powinny być stosowane do oceny stopnia zrównoważenia produkcji rolniczej w gospodarstwie [17]. W tak widzianym rozwoju gospodarstwa bardzo ważna jest, oprócz nakładów rzeczowych, wiedza i wykorzystanie wysokich kwalifikacji rolników. Bardzo istotne jest tu postrzeganie gospodarstwa w jego związkach z otoczeniem, a więc środowiskiem przyrodniczym, innymi gospodarstwami, rynkiem, infrastrukturą techniczną, instytucjami otoczenia, obowiązującym prawem i normami etycznymi.

Realizacja idei zrównoważonego rozwoju gospodarstwa i przedsiębiorstwa napotyka wiele barier. Można je sprowadzić do barier socjalnych (niski poziom zamożności większości ludności rolniczej), ekonomicznych (brak możliwości inwestycyjnych, związanych z unowocześnieniem technologicznym i ochroną środowiska), intelektualnych i mentalnych (niski poziom wykształcenia, niska świadomość ekologiczna), etycznych (brak wyraźnego społecznego sprzeciwu dla niewłaściwych zachowań), prawnych (brak lub niedoskonałe instrumenty prawne i jeszcze gorsza egzekucja prawa), społecznych (duże bezrobocie i wynikająca stąd demoralizacja) [23].

Długookresowa równowaga wewnętrzna w gospodarstwie i równowaga jego relacji ze środowiskiem i otoczeniem powinna wyrażać się w zdolności gospodarstwa do trwałego generowania dochodu. Z uwagi na trudną sytuację ekonomiczną większości gospodarstw, ważny jest dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania (kredyt, leasing) [4] oraz zapewnienie efektywności ich wykorzystania [24]. Jednym z ważnych instrumentów zmniejszenia przestrzennych różnic w strukturze agrarnej jest dzierżawa. Lepsze wykorzystanie tego instrumentu wymaga zmian regulacji prawnych [10].

Idea zrównoważonego gospodarowania, czyli jednoczesne osiąganie trzech celów — produkcyjnego, ekonomicznego i ekologicznego — jest trudna do zrealizowania również na poziomie pola, tak w wypadku uprawy jednej rośliny, jak i całego płodozmianu. Spośród różnych systemów rolniczego gospodarowania ideę zrównoważonego rozwoju najlepiej realizują rolnictwo integrowane i rolnictwo ekologiczne. W rolnictwie integrowanym chemiczne środki produkcji (nawozy i pestycydy)

stosowane są w niezbędnych ilościach; wspomagają one całokształt poczynąń agrotechnicznych rolnika i są efektywnie wykorzystane. Celem tego sposobu produkcji jest uzyskiwanie stabilnej wydajności roślin i zwierząt i odpowiednio wysokiego dochodu rolniczego [8].

Przemysł spożywczy

Przemysł spożywczy w Polsce przechodzi obecnie okres dynamicznych przemian. W większości branż następuje odbudowa ich potencjału produkcyjnego, a często nawet przekroczenie skali produkcji osiąganey w okresie przed urynkowaniem gospodarki i transformacją ustrojową. Występują w nim nasilające się tendencje do koncentracji produkcji i kapitału. W wielu branżach zaznacza się dążenie do ograniczania liczby przedsiębiorstw. Dominującą rolę odgrywają duże przedsiębiorstwa przetwórcze o zasięgu krajowym. Ich sieć uzupełniają zakłady średnie i małe, o lokalnym charakterze, których liczba maleje. Następuje więc zmiana struktury polskiego przemysłu spożywczego [28].

Przekształcenia strukturalne, jakie dokonały się w przemyśle spożywym, spowodowały zróżnicowanie branż [7]. Na podstawie zachowania w okresie transformacji oraz obecnej ich sytuacji można je podzielić na trzy grupy:

- branże rozwojowe (przemysł cukierniczy, napojów bezalkoholowych, piwowarski, tytoniowy oraz koncentratów spożywczych i zielarski);
- stagnujące (przemysły: mięsny, mleczarski, piekarski, tłuszczowy, młynarski, warzywno-owocowy, chłodniczy, jajczarsko-drobiarski i paszowy);
- przeżywające długotrwały kryzys (przemysły: cukrowniczy, fermentacyjny, rybny i ziemniaczany).

Przyczyn zróżnicowania przedsiębiorstw w obrębie branż, oprócz powodów natury ekonomicznej (niedostateczne zasoby kapitałowe), należy upatrywać wśród czynników o charakterze socjologicznym i psychologicznym (silne przywiązanie pracowników do stanu dotychczasowego, opory wobec restrukturyzacji). Na rozwój przemysłu spożywczego, poszczególnych jego branż i przedsiębiorstw, a także wydziałów produkcyjnych wpływa poziom konsumpcji żywności, który również ulega poważnym zmianom. Obserwowane tendencje do przejmowania przez Polaków zachodniego modelu konsumpcji żywności stanowią ważny czynnik sprawczy zmian struktury asortymentowej produkcji niemal wszystkich branż przemysłu spożywczego [20].

Ponadto znaczący wpływ na procesy restrukturyzacyjne miał kapitał zagraniczny, którego udział we własności tego przemysłu stale rośnie. Dotyczy to zwłaszcza branż rozwojowych, a także obecnie stagnujących, ale mających szansę rozwoju i o znaczeniu strategicznym.

Rosnące wymagania i skuteczność egzekwowania wymogów sanitarnych, weterynaryjnych i ekologicznych oraz w zakresie standaryzacji i znakowania wyrobów

będą powodowały dalsze ograniczenia możliwości prowadzenia działalności gospodarczej szczególnie przez małe podmioty przetwórstwa, tym bardziej że charakteryzuje je niski poziom innowacyjności oraz znajomości reguł zarządzania marketingowego. Ze względu na niedobór kapitału inwestycyjnego w sektorze przetwórczym działania mające na celu dostosowanie do wymogów UE muszą być wspierane ze środków publicznych oraz programu SAPARD. Za priorytetowe należy uznać następujące branże: mleczarską, mięsną, rybną i owocowo-warzywną. Szans dla małych i średnich przedsiębiorstw można upatrywać w 5 Programie Ramowym Unii Europejskiej, związanym z promowaniem badań i rozwoju oraz podnoszeniem konkurencyjności w krajach europejskich [25].

Polska posiada dobre warunki przyrodnicze i glebowe do produkcji owoców i warzyw, które mają szansę stać się konkurencyjne na rynkach międzynarodowych pod warunkiem stworzenia nowoczesnej bazy przechowalniczej i chłodniczej, a także dostosowania się do zaostrzonych kryteriów jakościowych obowiązujących w Unii Europejskiej [16]. Przetwórstwo owocowo-warzywno w celu zapewnienia sobie odpowiednich surowców musi ingerować w techniki wytwarzania. Ważnym zadaniem jest stosowanie metod optymalizujących zarządzanie bazą surowcową, w tym: integracja pionowa — głównie integracja kontraktowa, systematyczna ocena dostawców i procedury kwalifikacyjne, zakupy niektórych owoców i warzyw w systemie just in time, unifikacja i standaryzacja surowców [22].

Głównym celem restrukturyzacji przemysłu mleczarskiego jest wykreowanie struktur zdolnych do skutecznej konkurencji z dobrze zorganizowanym i sprawnie zarządzanym sektorem mleczarskim w Unii Europejskiej. Koncentracja spółdzielni mleczarskich powinna ograniczyć niszczącą wzajemną konkurencję zarówno o surowiec, jak i o klientów wyrobów finalnych. Ponadto konieczna jest poprawa jakości skupowanego mleka, co można osiągnąć przez koncentrację produkcji w gospodarstwach specjalistycznych [9].

Ożywienie gospodarcze obszarów wiejskich zależy przede wszystkim od rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw, powstających z inicjatywy i kapitału osób prywatnych, które dzięki swej elastyczności odgrywają i odgrywać będą dominującą rolę w gospodarce [21]. W Polsce szczególne szanse rozwoju mają:

- chałupnictwo umożliwiające łączenie własnej pracy ręcznej z lokalnie występującymi zasobami rzeczowymi;
- drobne zakłady przemysłu terenowego związane z wykorzystaniem lokalnych zasobów surowcowych, kwalifikacji siły roboczej, tradycji produkcyjnych, infrastrukturą na danym terenie, organizacją rynku zbytu i możliwością otrzymania zamówień;
- kooperacja z przedsiębiorstwami zajmującymi się przetwórstwem rolno-spożywczym lub handlem [28].

W przemyśle spożywczym coraz większe znaczenie odgrywać będzie logistyka. Jest to metoda zarządzania procesami i potencjałem dla koordynacji i realizacji przed-

siewzięć obejmujących przepływy materiałów i towarzyszących im informacji od producenta do konsumenta. Konieczna jest w tym względzie ścisła współpraca przemysłu spożywczego z rolnikami produkującymi surowce na ich potrzeby. Oprócz skutków ekonomicznych procesy integracyjne powodują również istotne skutki makroekonomiczne i makrospołeczne; udrażniają rekonstrukcję rolnictwa i modernizację obszarów wiejskich [5].

Przemysł spożywczy oddziałuje nierównomiernie na wykorzystanie zasobów zarówno surowcowych, jak i pracy, a także powoduje powstawanie kosztów społecznych wynikających między innymi z negatywnego wpływu na środowisko naturalne. Powstające rozwiązania innowacyjne powinny zmierzać do zrównoważonego rozwoju przemysłu spożywczego, uwzględniając konieczność ograniczenia zużycia surowców nieodnawialnych i zmniejszenia strumienia odpadów zanieczyszczających środowisko, tak by spełniać unijne standardy w zakresie ochrony środowiska [26].

Turystyka wiejska i agroturystyka

Kierunkami działalności wpływającymi na ożywienie obszarów wiejskich jest turystyka wiejska i agroturystyka. Aktywizują lokalne społeczności i pozwalają wykorzystać nadwyżki siły roboczej w rolnictwie. Ale nie we wszystkich regionach będą mogły być rozwijane w jednakowym stopniu [33]. Wymaga to odpowiedniej struktury organizacyjnej, fachowej pomocy i wsparcia, także ze strony władz samorządowych. Inicjatywy związane z organizowaniem wypoczynku na wsi podejmowane są w różnych rejonach kraju, ale najliczniejsze oferty pochodzą z miejsc tradycyjnie uznawanych za atrakcyjne turystycznie i odwiedzanych przez turystów [18].

Turystyka wiejska i agroturystyka nie są pojęciami tożsamymi. Turystyka wiejska posiada znaczenie szersze, obejmuje całokształt gospodarki turystycznej na obszarach wiejskich i związanej z wiejską przestrzenią rekreacyjną. Agroturystyka to organizowanie pobytu turystów przez rodzinę rolniczą we własnym gospodarstwie rolniczym [29]. Pojęcia te należy definiować precyzyjnie, zwłaszcza w kontekście integracji Polski z UE. Ideą agroturystyki jest ścisły związek z funkcjonującym gospodarstwem rolniczym (z pracą na roli) — i to należałoby podtrzymywać. W krajach Europy Zachodniej ten rodzaj wypoczynku określa się jako turystyka farmerska [32]. Precyzyjne definiowanie pojęć jest szczególnie ważne w aspekcie finansowego wspierania tej formy działalności (kredyty, ulgi).

Agroturystyka powinna stanowić źródło dodatkowego dochodu ludności rolniczej, zwłaszcza w gospodarstwach mniejszych, o niższych dochodach. Tymczasem obserwuje się, że oferta agroturystyczna jest najbardziej zróżnicowana w gospodarstwach największych — o najwyższych dochodach. Ta sytuacja nie wpływa pozytywnie na wyrównywanie poziomu dochodów.

Naturalną bazę rozwoju agroturystyki stanowią walory środowiska przyrodniczego i kulturowego [12], których odpowiednie uruchomienie może stać się nośnikiem rozwoju [3] i w sposób kompleksowy przyczyniać się do rewitalizacji obszarów wiejskich. Agroturystyka stwarza szansę utrzymania tradycyjnego rolnictwa, poprawy jakości środowiska przyrodniczego i zachowania dziedzictwa kulturowego. Powinna być zatem trwałym elementem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

Do rozwoju turystyki szczególnie predestynowane są obszary chronione. Na nich bowiem znajdują się najcenniejsze zasoby i walory środowiska przyrodniczego i kulturowego człowieka. Wymagają jednak szczególnej dbałości, aby formy ruchu turystycznego i ich natężenie nie naruszały równowagi ekologicznej [11].

Rozwój turystyki wiejskiej i agroturystyki nie zawsze pozostaje w zgodzie ze środowiskiem przyrodniczym i społecznym. Działalność ta może wywoływać również skutki negatywne. Konieczne jest więc wspieranie wszelkiej inicjatywy związanej z rozwojem zrównoważonym. Świadomość ekologiczna mieszkańców wsi nie jest zbyt duża. Dobrym rozwiązaniem jest więc uwzględnianie tej problematyki w momencie tworzenia strategii rozwoju gmin [2].

Warunkiem powodzenia każdego przedsięwzięcia (również w wypadku agroturystyki) jest zaspokojenie potrzeb klienta. Wymaga to zapewnienia odpowiedniej infrastruktury (technicznej, społecznej, ekonomicznej), ale także przyjęcia właściwej strategii promocyjnej [14]. Umiejętnie prowadzona powoduje wzrost zainteresowania regionem, wpływa na liczbę osób przybywających w celach turystycznych oraz wzbu-
dza zainteresowanie potencjalnych inwestorów.

W działalności usługowej (jaką jest turystyka) dużą rolę odgrywa czynnik ludzki. Ważnym problemem jest więc właściwe przygotowanie kwaterodawców. Istnieje potrzeba szkolenia i doradztwa o charakterze interdyscyplinarnym (ekonomia, psychologia, socjologia, prawo, żywienie itp.)

Rozwój turystyki zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego musi uwzględniać długookresowe aspekty ekologiczne, przynosić efekty ekonomiczne oraz korzyści etyczne i społeczne lokalnej ludności. Tylko zachowanie atrakcyjności wsi, jej specyficznego krajobrazu i czystego środowiska, z odpowiednią infrastrukturą, pozwoli na rzeczywiste zaistnienie tej formy działalności na obszarach wiejskich [31].

Literatura

-
- [1] Adamowicz M. 2000. Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 69–81.
- [2] Bołtomiuk A. 2000. Funkcje ochronne obszarów wiejskich a świadomość ekologiczna społeczeństwa. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(2): 56–60.

- [3] Cherevko G., Hladiy M. 2000. The role of country-side „green” tourism in the balanced development of rural areas. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(2): 12–15.
- [4] Czyżewski A. 2000. Środki budżetowe na realizację polityki żywnościowej Polski w latach 1996–2000. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(4): 63–69.
- [5] Drelichowski L., Miecielska M., Sikora M. 2000. Systemy logistyki przedsiębiorstw agrobiznesu na tle sieci hipermarketów i badań preferencji konsumentów. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(3): 214–219.
- [6] Figiel S. 2000: Ewolucja wspólnej polityki rolnej a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(4): 37–41.
- [7] Grzelak A. 2000. Dostosowania przemysłu spożywczego do warunków rynkowych w okresie transformacji gospodarczej — próba oceny. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(3): 11–16.
- [8] Harasim A. 2000. Gospodarowanie zrównoważone na poziomie pola produkcyjnego. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(5): 177–181.
- [9] Iwan B. 2000. Kierunki dostosowania polskiego sektora mleczarskiego do wymogów Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(3): 161–165.
- [10] Jankowski T., Stawicka U. 2000. Opłacalność leasingu. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(5): 153–156.
- [11] Karbowski K., Łejmel K. 2000. Turystyka wiejska na obszarach chronionych. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(2): 61–65.
- [12] Kisiel R., Białobrzaska R., Marks R. 2000. Rola i miejsce agroturystyki w ekorozwoju wsi. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(2): 7–11.
- [13] Klepacki B. 2000. Zrównoważony rozwój terenów wiejskich — wybrane aspekty teoretyczne. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 8–13.
- [14] Kołoszko-Chomentowska Z. 2000. Szanse rozwoju agroturystyki w gminach puszczańskich. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(2): 102–104.
- [15] Kośmicki E. 1998. Teoria ekorozwoju a możliwości przewyższania normatywizmu. W: *Sterowanie ekorozwojem, tom I. Praca zbiorowa pod red. B. Poskrobki*. Wyd. Politechniki Białostockiej: 135–146.
- [16] Kowalska A. 2000. Przetwórstwo owocowo-warzywne w perspektywie integrującej się Europy. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(3): 155–160.
- [17] Kuś J. 2000. Możliwości zrównoważonego rozwoju gospodarstw o różnych kierunkach produkcji. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(5): 16–20.

- [18] Kutkowska B., Kurtyka I. 2000. Jakość oraz opłacalność świadczonych usług gospodarstw agroturystycznych w rejonie Sudetów. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(2): 157–162.
- [19] Lusawa R. 2000. Kształcenie młodzieży wiejskiej jako czynnik zrównoważonego rozwoju wsi. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(4): 109–115.
- [20] Makarski S. 2000. Procesy dostosowawcze przemysłu rolno-spożywczego do wymagań rynku. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 64–68.
- [21] Niedzielski E. 2000. Rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 103–107.
- [22] Pondel M. 2000. Zarządzanie bazą surowcową w przetwórstwie owocowo-warzywnym. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(3): 140–144.
- [23] Runowski H. 2000. Zrównoważony rozwój gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 94–102.
- [24] Sass R. 2000. Sytuacja ekonomiczna gospodarstw młodych rolników korzystających z kredytów preferencyjnych. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(5): 146–152.
- [25] Szczepaniak I., Wigier M. 2000. Małe i średnie przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego a rozwój zrównoważony obszarów wiejskich. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(3): 62–67.
- [26] Sznajder M., Przepióra A. 2000. Rola przemysłu spożywczego w zrównoważonym rozwoju terenów wiejskich. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 57–63.
- [27] Tomczak F. 2000. Doświadczenia światowe rozwoju rolnictwa: konkluzje dla Polski. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 14–22.
- [28] Urban S. 2000. Stan przemysłu spożywczego w Polsce i jego funkcje w okresie przemian. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 52–56.
- [29] Wiatrak A. 2000. Agroturystyka w Polsce — stan i możliwość rozwoju. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 36–40.
- [30] Wilkin J. 2000. Polskie rolnictwo w procesie transformacji — mechanizmy tendencje i efekty przemian. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 23–30.
- [31] Woźniak M. 2000. Agroturystyka a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(2): 21–24.
- [32] Yeoman J. 2000. The importance of rural tourism and agritourism in rural development. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 41–51.
- [33] Ziętara W. 2000. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 5–7.
- [34] Żmija J. 2000. Rola organizacji i instytucji rolniczych w zrównoważonym rozwoju terenów wiejskich. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* II(1): 108–113.

Sustainable development of rural areas — considerations against the background of VII Congress of the Association of Agricultural and Agribusiness Economists

---

Key words: sustainable development, rural areas, agriculture, agricultural policy, organizations and institutions, farms and agribusinesses, food industry, rural tourism and agritourism

Summary

The concept of sustainable development of agriculture and rural areas was discussed in the paper. Authors presented a review of theoretical concepts related to the environment and its role in economic and social development. As a recapitulation the main rules were presented, which have to be improved in the process of sustainable development implementation into practice (agricultural policy, organizations and institutions, farms and agribusinesses, food industry, rural tourism and agritourism).